

Se kultúra, se örökség?

A zsidó temető helye a kulturális örökségben

ISTVÁN BALOGH

Neither culture nor heritage. The place of a Jewish cemetery in the cultural heritage

904(=411.16)(439):718

718(=411.16)(439)

726.8(=411.16)(439)

Keywords: The history of Jewish cemeteries in Hungary from the beginning up to now. Destroyed Jewish cemeteries in contemporary Hungary. Objects under monumental or local protection.

Az utóbbi évtizedekben a zsidó közösségek történetéről és ennek részeként a zsidó temetőkről sok publikáció jelent és jelenik meg. Ez az örvendetes tény azt is jelzi, hogy a zsidó temetők és a zsidó sírkövek értékének felismerése egyre szélesebb körben terjed el. Azonban mindannyian másként közelítjük meg a témát: a sírkövek egyes kutatók számára helytörténeti információkat hordoznak, mások az epigráfia, hebraisztika vagy a szimbólumok kutatásának okán keresik fel a temetőket. A rendszerváltás óta emellett kialakult országos és helyi szinten egyaránt több, a zsidó temetők mint kegyeleti helyek felújítása, fenntartása érdekében tevékenykedő közösség is. Jelen konferencia hallgatósága leképezi a zsidó temetőkről foglalkozók sokféle indíttatását és tevékenységét. A különböző értékes tevékenységek útja helyenként keresztezi és támogatja egymást, az erőfeszítések mégis gyakran elsiklanak egymás mellett. Nem mindig találunk közös pontokat, nem azonosak a céljaink. Kutatások folynak, teljes fotódokumentációk, korpuszgyűjtemények készülnek, temetőket újítanak fel, könyvek jelennek meg – jelentős számban –, és a közel 1300 magyarországi zsidó temető jelentős hányada – részben már lelkiismeretesen dokumentálva – védtelenül, elhagyatottan pusztul tovább.

Mindannyiunk munkáját és célkitűzéseit segíti elő az utóbbi évtizedekben világszerte és egyre inkább itthon is érzékelhető szemléletváltás az épített emlékek értékének megítélésében. A hagyományosan már bevettnek tekinthető – de valójában szintén alig másfél évszázados – műemlékvédelem mellett megjelent a kulturális örökség fogalomvilága. A lokális szemlélet erősödésével és előtérbe kerülésével olyan érték kategóriák kialakítása vált szükségessé, amelyeket nem minden esetben lehet és nem feltétlenül kell megfeleltetni a műemlékvédelem rendszerének. Az örökség és a mű(vészeti)emlék egymástól független kategóriák lehetnek. Örökségünk az, amit magunk is annak tekintünk, amiért felelősek vagyunk, a lezárt múlt kizárólagos meghatározása helyett a jelen perspektívájában van szerepe. Az örökség olyan tényező, amellyel személyes kapcsolatban állunk, emlékezetformáló erővel rendelkezik, köré emlékezet, megemlékezés szerveződhet, és minthogy kívül áll a műemlékvédelem szabályain és fogalomkörén, szakvélemény nélkül válhat közkinccsé. „A kulturális örökség meghatá-

rozásának elve [...] nem a kifelé hirdetett azonosság, hanem a felvállalt belső különbözőség” – írja Sonkoly Gábor.¹ Mindennek nyomán láthatóvá válik, hogy a zsidó temetőknek is helyük lehet a kulturális örökségben, ennek érdekében azonban nekünk kell lépéseket tenni. A kulturális örökség nyitott és folyamatosan változó rendszere lehetővé teszi a legkülönbözőbb elemek integrálását, és szükségessé válik, hogy a különböző, örökséget érintő tudományterületek közeledjenek egymáshoz.

Ahhoz, hogy a zsidó temetők is a kulturális örökség bevett részévé váljanak, szükséges, hogy megismerjük helyüket a magyar és az európai zsidó és nem zsidó funerális kultúrában, továbbá megfogalmazzuk azokat az általános ismérveket, amelyek mentén vizsgálhatók és szerepük meghatározható.²

A magyarországi zsidó funerális kultúra egységes egészet alkot a legrégebbi időktől a modern korig. Ennek az egésznek vannak helyi, területi jellegzetességei, eltérései, mégis korszakonként általános jellemzők alapján leírható. A korábbi korszakokból (Scheiber nyomán:³ római kor, középkor és török kor) eredeti helyen és formában a mai Magyarország területén zsidó temető nem maradt fenn. Ezekből az időkből csak töredékes szórványemlékekkel rendelkezünk, amelyeket ma Sopronban és Budapesten múzeumi környezetben tekinthetünk meg. A legrégebbi középkori magyarországi zsidó síremlék a régi budai zsidó temető helyén, a mostani Alagút utca mentén egy 1894-es építkezés alkalmával került felszínre, s azt hirdeti, hogy 1278-ban halt meg Péter fia Peszach.⁴ Az 1200-as évektől kezdve Franciaország, Spanyolország, Németország, Csehország és Magyarország területén egyaránt található héber feliratos sírkövek. Az európai rendszerben tehát a kezdeti korszaktól vizsgálhatjuk a magyarországi funerális kultúrát is. A megismerhető emlékegyűjtés alapján szemléletesen rajzolódik ki a középkori zsidó sírkölkultúra minden vonása. A 13. századtól megismerhető héber síremlékek nem egyszerűen a középkor zsidó történeti és epigráfiai hagyatékát jelentik, hanem egészen a modern korig nyúló alapvetést képeznek az askenázi zsidóság síremlékkultúrájában. Ekkor születik meg a mai napig alapformának tekintett zsidó síremlékforma, a kőtábla, felső részén kiemelkedő félkörívvel.⁵ Az egységes szellemű forma- és szövegrendszer kialakulásának alapját történeti feltételek biztosították. Magyarország és a Német-római Birodalom területe volt ebben a korban a kialakuló askenázi zsidó kultúra központja, és ez az egység határozta meg a funerális kultúrát egészen a 20. századig.

A legrégebbi, folyamatosan létező zsidó temetők története Magyarországon a török kor után kezdődik, ekkortól kezdve beszélhetünk magyarországi zsidó funerális kultúráról, tehát nemcsak sírkövekről, hanem temetőkről is. A zsidó temetők többsége ere-

1. Lásd bővebben: Sonkoly Gábor: Örökség és történelem: az emlékezet technikái. In György Péter–Kiss Barbara–Monok István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. Budapest, OSZK, 2005, 53–60. p.

2. Jelen előadásban megfogalmazott kutatási eredmények részletes kifejtése: Balogh István: *A magyarországi zsidó sírkölkultúra története*. Szakdolgozat. Budapest, OR-ZSE, 2011.

3. Lásd bővebben: Scheiber Sándor: *Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig*. Budapest, MIOK, 1960.

4. Uo. 81–85. p.

5. Schöner Alfréd: *A pokol traktátusa képekben*. Budapest, Gabbiano-Print Kft., 2008, 19. p.

deti formájában létezik a létrejöttétől napjainkig, köszönhetően annak, hogy a zsidóságban nem számolnak fel sírt, a megváltás „örök időkre” szól. Fontos információ számunkra az, hogy a holokausztot megelőzően sem történhetett meg a sírok újraváltása vagy – rendkívüli esetektől eltekintve – a temető felszámolása, és így hiteles emlékként maradtak ránk. Ezek közelebbi bemutatásához fontos, hogy megismerjük az országban kialakult zsidó funerális kultúra egyes történeti és területi rétegeit is.

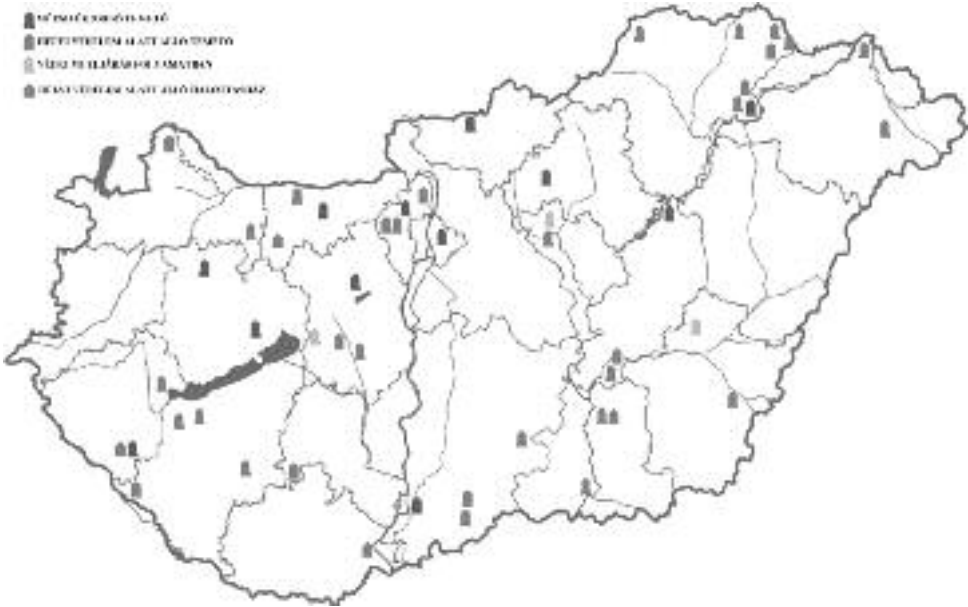
A törökök kiűzését követő újraneépítés révén az országtól északra, nyugatra és keletre ekkor már évszázadok óta folyamatosan fennálló zsidó központok felől érkeztek zsidó migrációs hullámok. Az újkori bevándorlást vizsgálva a temetőkultúra szempontjából is fontos szakaszokat figyelhetünk meg.⁶ Az első időszak a 17. század végétől a 18. század közepéig tartott. Ez a korainak tekinthető bevándorlás a királyi Magyarország területére irányult, elsődlegesen Vas, Sopron, Moson, Pozsony vármegyébe, északnyugaton pedig szóróványosan Nyitra és Trencsén vármegyébe. A második a 18. század közepétől a 19. század közepéig tartott, és a már felszabadult, újjászervezett országterületet érintette. Ennek egyik helyszíne a nyugati, északnyugati országgrészben Zala, Veszprém, Fejér, Komárom, Esztergom és Nógrád vármegye térsége és a letelepedés szempontjából tiltott bányavárosok által határolt terület. A másik helyszín a keleti, északkeleti országrészben Sáros, Torna, Borsod, Zemplén, Szabolcs, Máramaros, Ung, Bereg és Ugocsa vármegye területe. A harmadik időszakban már inkább belső vándorlás zajlott, amikor az ország már zsidók által lakott területeiről történtek átköltözések az ország középső, valamint déli területeire. Ez az időszak a 19. század közepétől a holokausztig, de lényegében az első világháborúig tartott.

További szempontként fontos vizsgálni az alapítók származását. A zsidóság nagyobbik csoportja a nyugati és északnyugati irányból érkezett, német, osztrák, cseh és morva területekről. A kisebb hányad kelet felől, lengyel területekről származott. A befelé vándorlás a határ menti területekről keleten és nyugaton, egymást nem érintő folyamatként zajlott le. A belső keveredés csak a 19. század második harmadától, nagyobb mértékben pedig a második felétől kezdődött meg. Ennek oka, hogy az ország középső részén észak–déli irányban valóságos választóvonal keletkezett a zsidóság számára, amelyen keresztül hosszú ideig nem volt átjárás. Ez az elválasztó övezet északról a bányavárosok térségétől, az ország középső részén, a jász, kun és hajdúsági autonómiát élvező területeken át a letelepedési kérvényeket elutasító Békés, Csongrád és Csanád megyéig tartott. Ennek nyomán alakult ki a nyugati térségben az oberlandi, azaz „felföldi” és a keleti térségben az unterlandi, azaz „alföldi” zsidóság.⁷ A keleti, markánsabb jegyekkel rendelkező hatás felismerhetően fennmaradt az ország északkeleti részében, a nyugati irányból érkező hatás azonban a 18. század folyamán átalakult és az ország középső részein már egy egészen jól körülhatárolható, *magyarországi sírkőtípus* alakult ki, amelyben a hagyományos, sírkőipari technológiát megelőző korszak síremlékművészetét láthatjuk kiteljesedni.

6. Grünwald Fülöp–Scheiber Sándor: *Adalékok a magyar zsidóság településtörténetéhez a XVIII. század első felében*. Különlenyomat a Magyar-Zsidó Oklevéltár VII. kötetéhez. Budapest, MIOK, 1963. és Braham, Randolph L. (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Vol I–III. Budapest, Park Kiadó, 2007.

7. Lásd bővebben: Grünwald–Scheiber 1963, 17–18., 28. p.

1. kép. Műemléki és helyi védelem alatt álló zsidó temetők Magyarországon 2011-ben

Az 1700-as évekbeli kövek még többségükben homokkőből, kisebb számban mészkőből készültek. Látható változás, hogy a kövek mérete egységesedik, eltűnnek a szélsőségesen nagy méretek. A síremlékek megformálása is egyszerűbb, a boltíves, csúcsíves köveken kevés díszítést láthatunk, a perem véséssel való kiemelése jellemző. A szövegek rövidek és tömörek, a korábban megszilárdult rövidítések, a vésetfő, a vésettest és a vésetláb sematikus fordulatai, eulógiái mindenhol azonosak. A dátum írása változatlan és egyben végleges. A továbbiakban az e korszakban elterjedő formula válik általánossá.

Az 1800-as évek elejétől az 1800-as évek második feléig-végéig terjedő időszak a magyarországi sírkőművészet virágkora – mind a síremlékek e periódusra eső nagy számából és arányából, mind a művészi igényből következően –, amely az utolsó, még az ipari sírkőfaragást megelőző időszak. E korszakban születik meg a mai napig „zsidó síremlékként” ismert kőforma, amely a piszkei vagy tardosi vörös mészkőből készült. Sok helyen tévesen szépen csiszolt felülete miatt márványnak, vörös márványnak nevezik ezt a valójában vas- és mangán-oxidtól vöröses színű, kemény, tömött mészkövet.⁸ A piszkei és tardosi vörös mészkő tehát elsősorban a zsidóság sírkövének jellegzetes alapanyaga. A jól faragható, jó minőségű és szépen csiszolható kőanyagnak is köszönhető az a hihetetlenül változatos forma- és motívumkinccsel rendelkező, sok ezer kőből álló zsidó funerális művészeti hagyaték, amely a 19. század második feléig keletkezett.

8. Dr. Kertész Pál: *Mikor márvány, mikor mészkő?* <http://www.betonopus.hu/notesz/mikormeszkő.pdf>

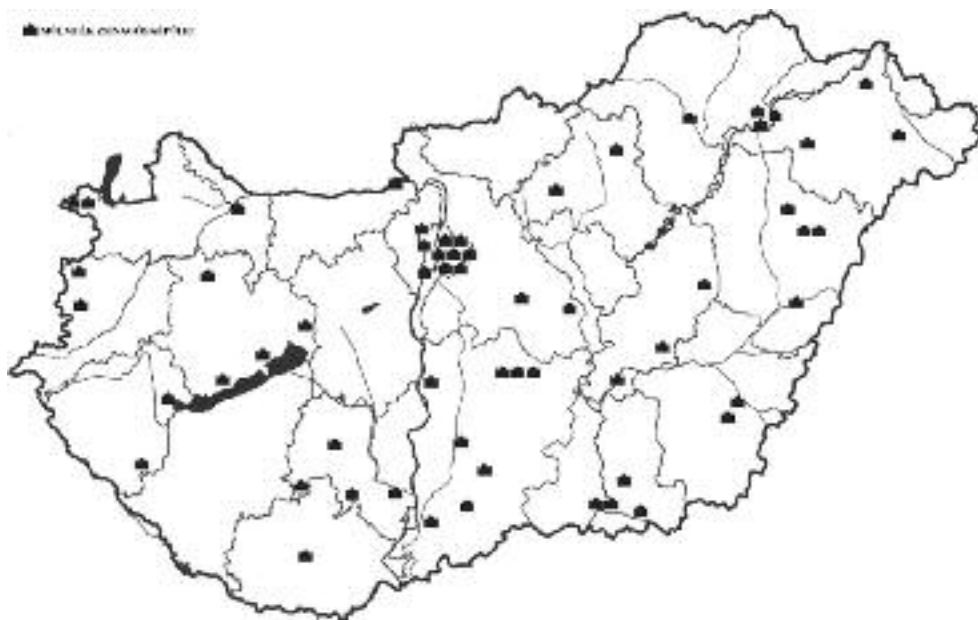
A magyarországi temetőket vizsgálva megállapítható, hogy a keresztény temetőben országshoz viszonyítva kevés sírkövet találunk még e korszakból, ennek oka részint az azokban általános újratemetés, gyakori temetőfelszámolás, de ténylegesen az, hogy kevés kő is készült. A hivatásos kőfaragók ennek alapján nagyobb arányban zsidó temetőbe faragtak síremlékeket. Helyenként megjelennek zsidó kőfaragók is, de a sírkövek többsége nem zsidó iparosok munkája, akik általában 100 kilométeres körzetben 5-6 településnek faragták a síremlékeit.⁹ Ennek nyomán az azonos vidékeken a keresztény síremlékek formailag teljesen megegyeznek a zsidó temetőben levőkkel, az általános motívumkincs is azonos. A 19. század elejétől a század második harmadáig kialakult temetőben és temetőrészekben a temetőkép távolról egységes, közlőrl azonban látható, hogy forma- és motívumkincsét tekintve rendkívül változatos. Az alapforma az íves záródású kőtábla, amelynek a korszakban többnyire még csak egyik oldalát faragták meg. Az ív mellett megjelennek a változatos lezáró formák, a több ívben záródó, háromkaréjos, a számárhátív és a szögletes lezárás. A jobb megmunkálhatóság és a sírkőfaragás technikai fejlődése sokkal nagyobb teret ad a jelképeknek és ábrázolásoknak.

A 18. század második felétől kezdődik az északkeleti országész zsidó közösségeinek megerősödése és funerális kultúrájuk kialakulása. A zsidó közösségek növekedése itt lényegében a holokausztig tartott, a térség zsidóságának kiugró arányát azonban megakadályozta a szegénység miatti kivándorlás, elköltözés. Az itteni közösségekben egész történelmük során intenzív mozgás folyt. A köznévelkedéssel ellentétben a galíciai migrációs hullámok többsége átvonult a térségen és az országon is Nyugat-Európa és Amerika felé, témám szempontjából azonban fontos tényező a galíciai, bukovinai vidékeken élő zsidósággal való folyamatos kapcsolat. Napjainkban az unterlandi térségnek csak mintegy egyötöde, a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi része és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye tartozik ide. Az e térséghez köthető jellegzetességek gyakorlati szempontból az eddigiekén túl több okra vezethetők vissza. Meghatározó volt egyrészt a másfajta kőanyag és az ebből fakadó eltérő lehetőségek, másrészt a gazdasági korlátok miatt nem volt mód magas technikai színvonalú sírkövek faragására. A rokonság a keleti és északkeleti határon túli területeken található síremlékekkel jól látható. A véset jellemzően mély és széles. Sok helyen látható domborítással kiképzett szövegfelület. Sajnos a gyors pusztulás miatt egyre kevesebb olvasható már e kövek közül, helyreállításuk lehetetlen. A motívumkincset vizsgálva a 18. századból származó köveken naivabb motívumfaragások láthatók. A szimbólumkincs tartalmilag megegyezik a nyugattal, megformálásuk azonban markáns vonalú vésettechnikájuk vagy domborításuk miatt teljesen eltér. A térségben jellemző díszítőmotívumok rokonságban állnak a galíciai síremlékek motívumkincsével, illetve azoknak sokszor egyszerűbb kivitelezésű változatait láthatjuk bennük.

Az 1840. évi XXIX. törvénycikk lehetővé tette az alföldi vármegyékben a jász, kun és hajdúsági területeken a zsidóság letelepedését. Ezek a zsidó közösségek többségükben a nyugati, kisebb részben a keleti tömb migrációjából jöttek létre. Az eltérő funerális jellegzetességek helyenként jól megfigyelhetők.

9. Domonkos Ottó (főszerk.): *Anyagi kultúra 2. Kézművesség. Magyar néprajz III.* Budapest, Akadémiai, 1991, 635. p.

2. kép. Műemléki védelem alatt álló zsinagógák Magyarországon 2011-ben

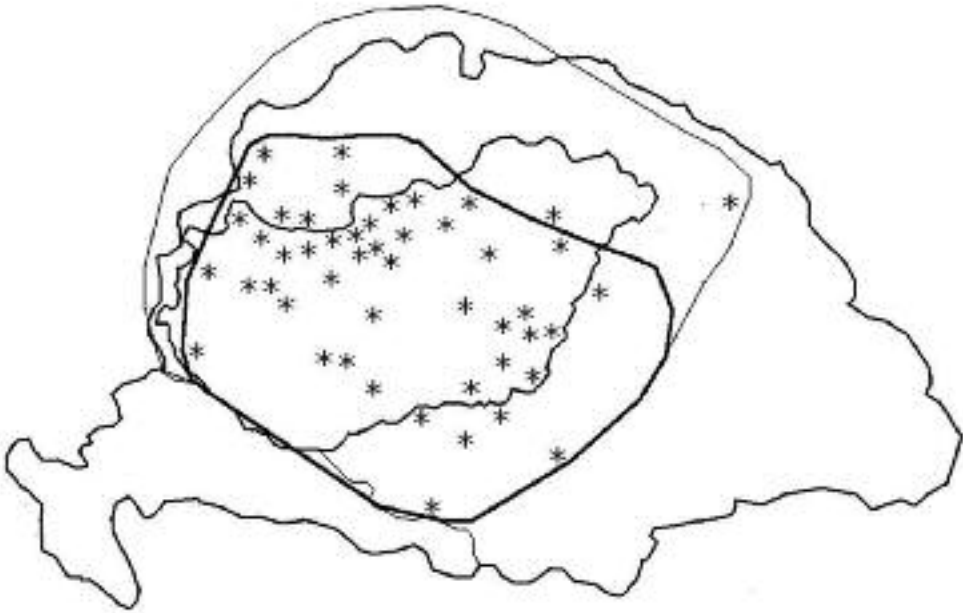
Az egész ország zsidó funerális kultúrájára – miként általánosan is – gyökeres változást gyakorolt az 1867-es kiegyezés, az emancipációs törvény nyomán megnyíló új lehetőségek, a Monarchia korában meginduló gazdasági fellendülés és az ennek nyomán kezdődő polgári átalakulás. Minden korábbi formai értékrenddel és hagyománnyal szakító változásra kerül sor, amely a korábban kialakult közösségek temetőiben már egy hosszabb időszak után jelenik meg, az újonnan létrejött közösségek temetőiben pedig lényegében a hagyományos formákból kiinduló síremlékkultúra közepén találjuk.

Eddig a síremlék elsősorban az elhunytak készült, ettől kezdve azonban már jelentős mértékben a közösségnek szól, reprezentatív célok szolgálatába állítják.¹⁰ A gazdasági és kulturális prosperitás nyomán az elitréteg síremlékei egyre monumentálisabbak, megjelennek a sírboltok. Változás továbbá, hogy a kevésbé szabályozott térbeosztás ekkoriban mérnöki megtervezésűvé válik.¹¹ A formai változás mellett a feliratokban is forradalmi átalakulások tapasztalhatók. A polgári átalakulás és az emancipáció időszakában elterjednek a síremlékeken a magyar nyelvű feliratok. A héber nyelvű feliratot egyre inkább csak a hagyománytisztelet miatt, különösebb tartalmi súly nélkül vésik, a lényegi információk a magyar nyelvű feliratokban olvashatók. A szokásos eulógiákon túlmenően a társadalmi helyzet megjelölése, foglalkozás, a közösségben való

10. Vö. Tóth Vilmos: Ökumenikus tendenciák a 19–20. századi magyarországi városi temetkezésben. *Egyháztörténeti Szemle*, 2000, 1. évf. 1. sz.

11. A funerális reprezentációval foglalkozik Tóth Vilmos: *Síremlékművészet*. Budapest, Városháza, 2006, 7–20. p.

3. kép. A pizskei vörös kőből készült síremlékek elterjedési területe a történelmi Magyarországon. A csillaggal jelölt temetőekben a pizskei vörös kőből készült síremlékek meghatározóak az egész temetőképét illetően (A szerző felvételei)

részvétel, a gyermekek száma, a házasságban eltöltött évek száma, a szülőhely megnevezése csak a legáltalánosabbak a vésetekben olvasható információk között.

A kiegyezés korában történt meg az ortodox-neológ szakadás a magyarországi zsidóságban, amely a korszakhatárt tovább mélyíti. Kialakult a magyarországi zsidóságnak egy új irányzata, amely sokkal erősebb hagyománytiszteletre törekedett, válaszul a haladó neológ közösségek lépéseire.¹² Az ortodox zsidóság funerális kultúrája a konzervatív, hagyományőrző eszmei gondolatnak megfelelően egyfajta visszatérést hirdetett az eredeti gyökerekhez és keretekhez.

Az eddigiekben vizsgált hatások és irányok lényegében a holokausztig érvényesültek. Az első világháború után azonban egyre nagyobb teret nyernek az olcsón, egyszerűen, betonból, azonos formák szerint öntött síremlékek, és ezzel a sírkő teljesen elveszíti egyedi jellegét. A feliratokban is látható a minimalizálódás, mind a magyar, mind a héber szöveg terén. Vidéken a zsidóság teljes pusztulása után alig történik temetés, a háború után készült sírköveknek többségükben nincs zsidó jellegük.

A holokauszt során a hitközségek iratai is megsemmisültek, a zsinagógákat és mindazt, ami megmaradt, élő közösség hiányában eladták, lebontották. Napjainkra

12. Példaként lásd erre a váci ortodox és status quo hitközségek és temetőik részletes elemző leírását: Kormos Szilvia: *A váci zsidó temetők*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2010, 24–38. p.

egyedül a zsidó temetők maradtak meg az egykori magyarországi zsidóság emlékeiként, ezek azonban bár többnyire tragikus állapotban, a végleges eltűnés határán, de az ország legkisebb településein is megtalálhatók. Az eddigiekből kiderült, hogy országos viszonylatban is a legrégebbi temetkezési helyeknek számítanak, így tehát az egyéni szintű történelem dokumentumai és a zsidóság saját sírkölkultúrájának emlékei. A temetők strukturálisan is megmaradtak száz-százötven éves eredeti állapotukban, a korszakok jellegzetességeit magukon viselve a történelem dokumentumai. Olyan emlékek, amelyek hozzátartoznak minden közösség jelenéhez is, nem csak múltjához. Ennek nyomán már látható, hogy a zsidó temetők helyi szinten és országos szinten egyaránt nagy értéket képviselnek. Az elmúlt évtizedek során a műemlékfajták között a korábbi ritka kivételek után lassan és nehezen, de befogadottá váltak a temetők is.

A 33 000 műemléki vagy helyi védelem alatt álló objektum között összesen 120-nak van zsidó hitközségi vonatkozása. Ez a teljes állományak elenyésző, 0,36%-a. A 120 zsidó vonatkozású ingatlan a következőképp tevődik össze: 59 műemlék zsinagóga, 2 műemlék rabbiház, 1 műemlék maceszsütő, 12 műemlék temető, 3 temető műemléki eljárás alatt, 32 helyi védelem alatt álló temető, 4 helyi védelem alatt álló halottasház és 7 egyéb, helyi védelem alatt álló egykori hitközségi épület. Érdekes, hogy az országban még meglévő mintegy száz zsinagóga közül 59, tehát az összes mintegy 60%-a védett műemlék. Ezzel szemben a mintegy 1300 zsidó temető közül csak 47 áll valamilyen védettség alatt, ami a teljes zsidótemető-állománynak mindösszesen 3,6%-a. A le nem bontott zsinagógák, mint közismert, többnyire a városkép szempontjából is meghatározó épületek, s jelentős számú esetben már felismerték védelmük szükségességét. A temetőket illetően a helyzet meglehetősen lehangoló, de ez nem csak a zsidó temetőket érinti: a már említett tekintélyes számú műemléki állományban mindösszesen 157 temető, sír, kripta avagy sírcsoport található. Figyelemre méltó azonban, hogy ebből 44 már védett és 3 eljárás alatt levő temető a zsidó temetők közül kerül ki.¹³ Az eddigiek alapján látható, hogy a műemléki védelem ugyan igazolhatja egyes temetők értékét és segítheti megőrzésüket, fenntartásukat, szigorú paraméterei azonban nem oldhatják meg és nem is feladatuk, hogy megoldják a további több mint ezer zsidó temető sorsát.

A síremlékek jelentős része nem üti meg a műemléki törvény által „elvárt” mércét, értékük azonban nem is ennek függvénye. A kövek többsége nem műalkotás, sokkal inkább a kor vizuális kultúrájának lenyomata, a műfaj művészeti-esztétikai kategóriákkal való értelmezése nem helytálló és nem teljes értékű. Az előadás elején megfogalmazott paraméterek mentén ugyanakkor szervesen illeszkedik a magyarországi kulturális örökségbe. Már csak örökösökre van szükség...

A temetők megmentése nagyjából a helyi közösségeken múlik. Addig azonban, amíg ők nem érzik magukénak a zsidó temetőket, nem várható jelentős előrelépés. Ennek tudatosításában van nagy szerepe a kutatónak és a tudatos értékmentő munkának. A dokumentálás mellett törekedni kell a temető általános, országos, európai rendszerben való elhelyezésére, értékeinek megfogalmazására és ennek helyi, települési szinten történő bemutatására. Az általunk elkezdett munka akkor lehet sikeres, ha

13. Az adatok forrása: www.muemlekem.hu.

ezt a temetők mellett élő nem zsidó közösség támogatja és felkarolja. A zsidó temetők a kutató, bemutató és így értelmező személy munkája révén gondolatilag is közelebb kerülhetnek azokhoz, akik korábban csak térben éltek a temetők közelségében. A több mint ezer zsidó temető jelentős része ma már a magyar városok és a vidék legrégebbi hiteles formában fennmaradt funerális emléke. Ennek az örökségnek fontos elemét képezik a piszkei vörös kőből készült síremlékek, amelyeket a fentiek nyomán egyfajta hungarikumnak is tekinthetünk, hiszen egyedül Magyarországon alakult ki és maradt fenn hihetetlenül nagy számban, változatos formavilágban a zsidó temetőkben. A mai országterület legnagyobb részén a temetők sírkőállományának meghatározó részét és a temetőkép kiemelkedő elemét képezik ezek a síremlékek.

Nekünk, akik ismerjük és „meg tudjuk szólaltatni” a zsidó temetőket, meg kell keresnünk a kapcsolatokat a helyi közigazgatási, oktatási, kulturális intézményekkel, és segítenünk kell abban, hogy a magyarországi zsidó temetők ne az elpusztított közösségek pusztuló hagyatékává, hanem az egyes települések és az ország örökségévé váljanak.

ISTVÁN BALOGH

Neither culture nor heritage. The place of a Jewish cemetery in the cultural heritage

During the last decades many books were published on the history of the Jewish communities and the Jewish cemeteries. But despite doing researches, renovating graveyards and publishing books, a significant part of the 1300 Jewish cemeteries are destroyed in Hungary. A perceptible change of the attitude to the value of the built memories helps to reach our goals in the recent decades. Besides protection of monuments, the idea of cultural heritage is also present. There is a difference between heritage and monuments. Our heritage is what we consider as heritage and what we are responsible for. Most of the cemeteries are not considered as monuments and most of the stones are not works of art. Nevertheless, they fit in the Hungarian heritage. Only inheritors are needed...

Saving the graveyards mostly depends on the local communities. The work that we had started can be successful only if our efforts are supported and taken up by the not Jewish communities living beside the cemeteries. We, who know the Jewish graveyards and can „make them speak”, have to find the connection with the local administrative, educational and cultural institutions. We have to find a way so that the Hungarian Jewish cemeteries become the heritages of the towns and not the ruined remains of devastated communities.